

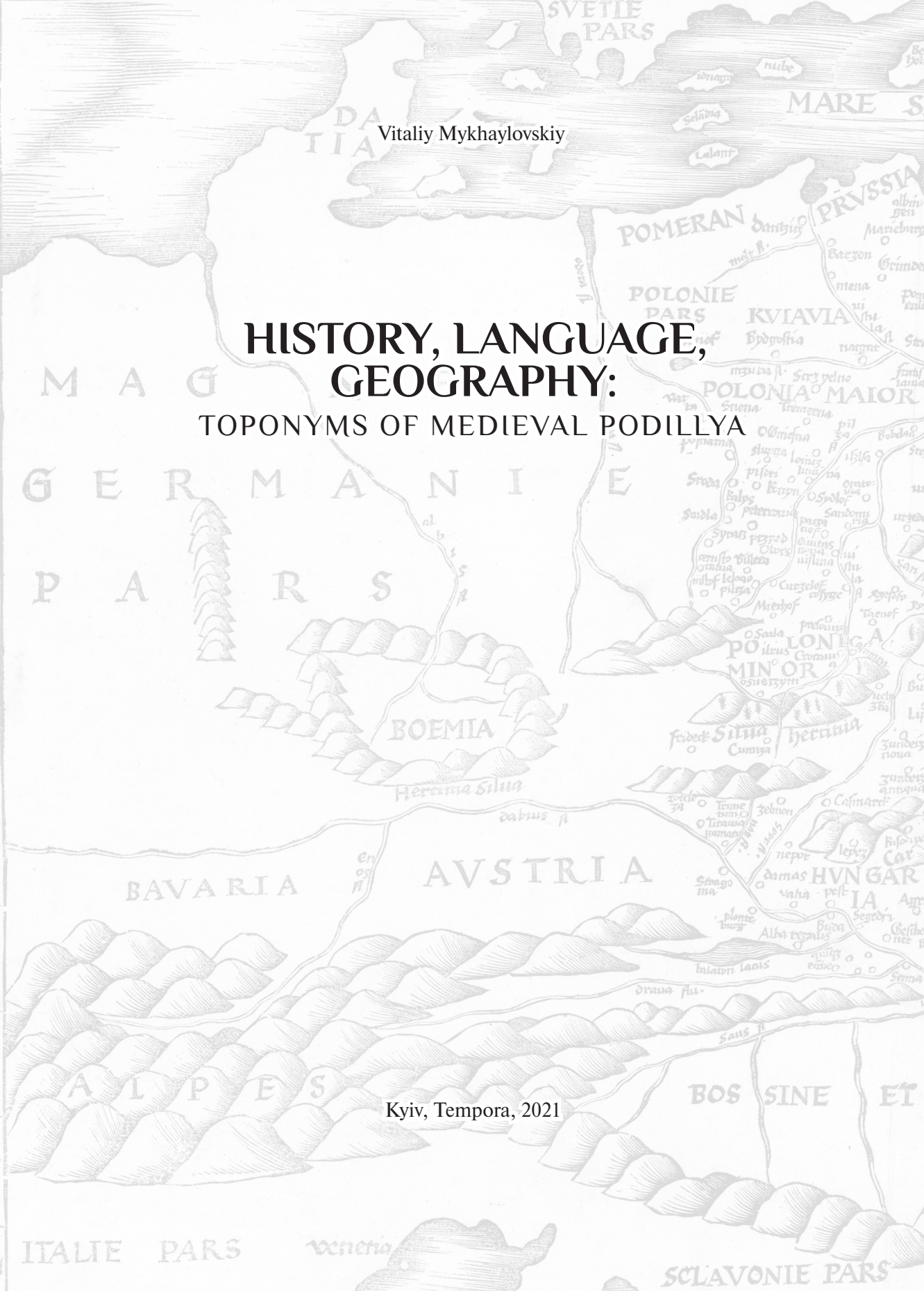
Світлій пам'яті батьків

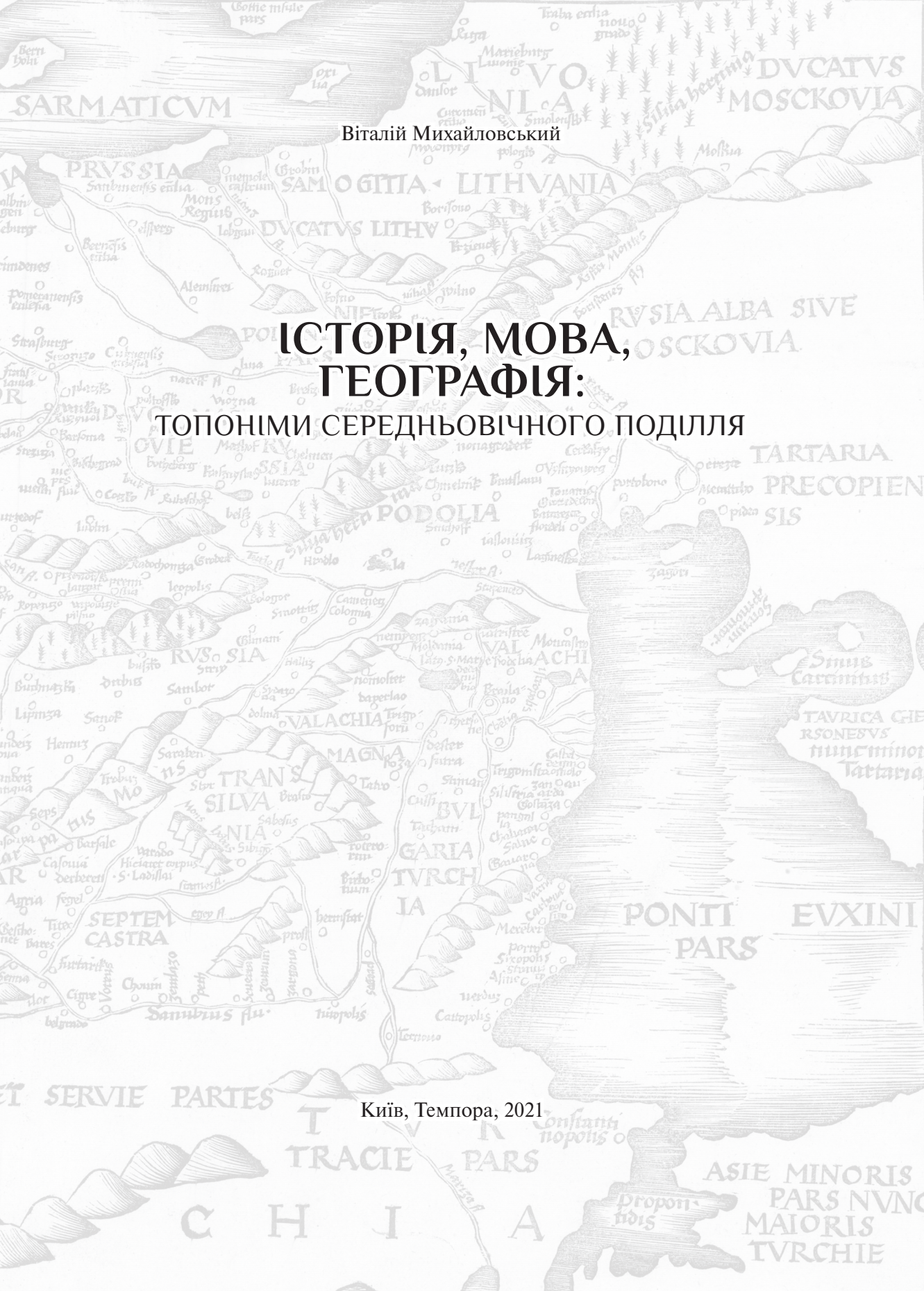
TEMP
PORA

Vitaliy Mykhaylovskiy

HISTORY, LANGUAGE, GEOGRAPHY: TOPONYMS OF MEDIEVAL PODILLYA

Kyiv, Tempora, 2021

Віталій Михайловський

ІСТОРІЯ, МОВА, ГЕОГРАФІЯ: ТОПОНІМИ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПОДІЛЛЯ

Київ, Темпора, 2021

Редакторка *Ольга Петренко-Цеунова*
Коректорка *Леся Марченко*
Дизайн, верстка *Марія Шмуратко*
Карти *Дмитро Вортман*

Михайловський В.

ІСТОРИЯ, МОВА, ГЕОГРАФІЯ: топоніми середньовічного Поділля. — К.: Темпора, 2021. — 412 с.: іл.

ISBN 978-617-569-469-5

Ця книжка розповідає про Поділля, регіон на території України, що виник у другій половині XIV ст. на розлогій території від Теробовлі на заході й до Черкас на сході. Основою цього дослідження став «Словник топонімів історичного Поділля в пізньому середньовіччі», у якому зібрано інформацію про всі топоніми, пов'язані з цим регіоном, його утворенням, головними містами із замками та сформованими довкола них повітами. Першу частину книжки присвячено формуванню історичного Поділля у другій половині XIV — першій третині XV ст. Детально проаналізовано всі види подільських топонімів, хоронімів та гідронімів, що згадуються в документах, пов'язаних із краєм. Другу частину книжки складає власне «Словник топонімів», де систематизована вся відома на сьогодні інформація про топоніми, гідроніми, хороніми історичного Поділля у другій половині XIV — на початку XVI ст. У певному сенсі — завдяки мові оживає історія у просторі.

Зміст

ПЕРЕДМОВА.	7
Список скорочень	13

Частина перша

ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ ПОДІЛЛЯ

У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV —

ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XV СТОЛІТТЯ. 17

1.1. Формування території Поділля від середини XIV століття	18
1.2. Регіональні центри Поділля.	32
1.3. Володіння трьох татарських царів на Поділлі	52
1.4. Фантом трьох королівств у битві під Грюнвальдом, або Уявлення про потрійне Поділля	63
1.5. Види топонімів історичного Поділля	77
Хороніми	79
Земля	79
Князівство	82
Воєводство	84
Волость, повіт	87
Територія	111
Топоніми.	112
Місто	113
Замок	119
Село	123
Пустка	127
Дворище.	127
Монастир	120

Городище	120
Територія як мікротопонім.	129
Урочище.	132
Ліс	133
Поле	133
Угіддя	134
Пасіка	135
Межа.	136
Гора, пагорб	136
Дорога	138
Гідроніми	149
Річка	149
Потік / Струмок	149
Брід	150
Став	150
1.6. Джерела, структура, принципи транслітерації словника топонімів	153
Джерела	153
Структура	158
Принципи транслітерації	162

Частина друга

СЛОВНИК ТОПОНІМІВ ІСТОРИЧНОГО ПОДІЛЛЯ
(СЕРЕДИНА XIV — ПОЧАТОК XVI СТОЛІТТЯ). 169

Перелік ідентифікованих топонімів	333
Історична назва — Сучасна назва	333
Сучасна назва — Історична назва	358
Перелік карт	370
Список ілюстрацій	371
Список використаних джерел та літератури	377
Іменний покажчик	395
Географічний покажчик	403
Summary	411

Передмова

Ця книжка про середньовічне Поділля — новий історичний регіон, що з'явився в середині XIV ст. Про те, як формувався цей регіон на величезній території межиріч Дністра та Дніпра, уздовж торгових шляхів, що вели зі Сходу на Захід, і про те, як мова та мови формують наше уявлення про історію та географію одного з історичних регіонів України. Книжка є результатом багатолітнього дослідження Поділля й певною мірою підводить ризику під моїми понад двадцятилітніми студіями з історії краю. Звісно, що я не завершую свою роботу про рідну для мене землю. Попереду ще багато тем і сюжетів, котрі терпляче чекають свого часу.

Задум подібного видання виник у мене ще на початку 2000-х років, коли я працював над своєю дисертацією про королівські, великокнязівські та старостинські документи на землю для шляхти, що оселялася та мешкала на Західному Поділлі у XV ст. Зібрання всіх відомих мені на той час документів для дослідження виявило одну дуже сильну ваду української історіографії — відсутність історико-географічних досліджень. Репресії на початку 1930-х років знищили напрацювання історико-географічних досліджень, що велись у ВУАН під керівництвом Олександра Грушевського.

У роботі мені надзвичайно важко давалася ідентифікація населених пунктів, що від часів Середньовіччя змінювали назви. Я би, мабуть, не дав із цим ради, якби не багатотомне видання «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», читати і конспектувати який я ходив у відділ стародруків Національної бібліотеки імені Володимира Вернадського на вул. Володимирській 62, де в затишній атмосфері шаф із книжками останнього короля Речі Посполитої Станіслава-Августа Понятовського, єдиними вцілілими меблями королівського замку у Варшаві, дали мені змогу занурюватися в темряву віків. На той час ще не вийшли друком матеріали з картотеки професора

Львівського університету імені Івана Франка Миколи Крикуна, що описували села Подільського та Брацлавського воєводств у XVII ст. і могли б значно спростити мою роботу. Тому, обклавшись томами старого географічного словника та топографічними картами областей, я шукав свої села.

Розуміння того, що таке видання потрібне, ще більше посилилося, коли 2000 р. в Кракові я познайомився з Янушем Куртикою, на той час він працював у групі краківських істориків, що видавала «Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu». Пізніше, того ж року, я познайомився з Антонієм Гонсьоровським та Томашем Юреком, що в Познані працювали над аналогічним виданням — «Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu». Спілкування з цими дослідниками, особливо з Янушем Куртикою, переконало мене в тому, що подібне дослідження є вкрай важливим. Дуже прикро, що трагічний випадок із президентським літаком під Смоленськом у 2010 р., в якому загинув Януш Куртика, обірвав його студії над історією пізньосередньовічного Поділля.

Початком моєї роботи в цьому напрямку була стаття, присвячена першим згадкам про населені пункти Західного Поділля на підставі королівських, великокнязівських та старостинських привілеїв (1402–1444)¹, яку спровокували недалугі ювілеї у 2000 р. двох міст — Ярмолинець та Дунаєвець. Комусь у цих містах надто вже кортіло відсвяткувати 600-літній ювілей. Якщо Ярмолинцям варто було почекати лише сім років, то час очікування на цей ювілей у Дунаївцях складав аж дев'яносто три роки. Що не зробиш заради свята.

У подальших своїх студіях я постійно мав справу зі складнощами ідентифікації та передачі власних назв, але наукові зацікавлення, робота та життєві обставини постійно відсували «на потім» реалізацію цього проекту.

Навесні 2014 р., перебуваючи на стипендії в Українському науковому інституті Гарвардського університету (*Harvard Ukrainian Research Institute*), я познайомився з проектом, що тоді зароджувався. Це проект цифрового атласу України, де за допомогою сучасних інструментів можна картографувати величезні обсяги інформації, поєднавши візуальну презентацію з базою

¹ Віталій Михайловський, “Перші згадки про населені пункти Західного Поділля на підставі королівських, великокнязівських та старостинських привілеїв (1402–1444),” in *Історико-географічні дослідження в Україні. Збірка наукових праць*, vol. 6 (Київ: Інститут історії, 2003), 213–239.

даних із тої чи тої проблеми історії або сьогодення. Власне це і спровокувало «друге дихання» моєї давньої ідеї. У голові, а згодом і в комп'ютері, з'явилися перші варіанти бази даних та графічної презентації топонімів історичного Поділля. Завдяки підтримці директора *HURI* професора Сергія Плохія та керівника Фонду катедру українознавства доктора Романа Процика ця ідея почала реалізовуватися.

Перший варіант бази даних та карта (топоніми до 1434 р.) у форматі GIS були зроблені на кінець 2015 року і відтоді є на сайті проекту *gis.huri.harvard.edu*. Завдяки майстерності керівника проекту Костянтина Бондаренка карта й база даних мають зручний інтерфейс.

Продовжуючи працювати над наповненням бази Словника, я поволі приходив до розуміння, що сам Словник не дасть можливості зрозуміти появу нового регіону на українських землях у пізньому Середньовіччі, що він може стати доволі герметичним продуктом, який буде цікавити вузьке коло спеціалістів та краєзнавців. Те, що стало розлогим історико-географічним впровадженням до Словника (див. § 1.1–1.4.), з'явилося як значно розширена версія, втричі більша за первісний варіант, тексту розділу моєї англійської монографії «European Expansion and the Contested Borderlands of Late Medieval Podillya, Ukraine»¹, що вийшла у 2019 р. у видавництві *ARC Humanities Press*. Моїм завданням було ще й пояснити читачеві, якою мовою і якими словами позначалися подільські хороніми, ороніми, топоніми, гідроніми, шляхи сполучення (див. § 1.5), та підготувати повну базу даних для розміщення на сайті *gis.huri.harvard.edu*. Ця робота зайняла в мене понад чотири роки. За цей час довелося відволікатися на інші наукові проекти, що потягли за собою послаблення моєї уваги до завершення цього видання. Що ж, можна сказати, що тут я ставлю крапку, сподіваючись, що ця книжка дасть змогу зрозуміти, чим було пізньосередньовічне Поділля, як воно з'явилося, як відбувся поділ на кілька частин.

Питань, що постали під час роботи над Словником, виявилось чимало. Багато з них були передбачувані, але були й такі, що я не мав і гадки, як із ними дати раду. Особливо це стосується транслітерації топонімів. Такі виклики, що стоять перед дослідниками, лише спонукають працювати далі.

¹ Vitaliy Mykhaylovskiy, *European Expansion and the Contested Borderlands of Late Medieval Podillya, Ukraine* (Leeds: ARC Humanities Press; Amsterdam: Amsterdam University Press, 2019).

* * *

Жодна книжка не пишеться на самоті. Навіть якщо ми широко віримо в те, що всю роботу було зроблено самостійно. Адже ідеї, гіпотези, припущення, а ще й критика, не існують без середовища та колег. На різних етапах реалізації цього проекту я радився, спілкувався з багатьма своїми колегами, серед яких варто зазначити Миколу Крикуна зі Львова, Сергія Полехова з Москви, Олександра Грушу з Мінська, Бориса Черкаса, Тетяну Вілкул, Олега Однороженка та В'ячеслава Григор'єва з Києва.

Микола Григорович Крикун був тим наставником, на якого я взорувався у своїй роботі. Його понад півстолітні студії над історією Поділля були для мене надзвичайно важливими. Довгі та плідні дискусії з різноманітних питань історії краю сприяли моему становленню як науковця, дослідника пізнього Середньовіччя.

Сергій Полехов, з яким ми познайомилися майже десять років тому у Варшаві, став тим колегою, з яким я чи не найбільше ділився своїми здобутками та сумнівами під час роботи над Словником. Він також завжди люб'язно надавав свою інформацію та недоступні мені видання, які я використав у цій книжці. Заочно з Олександром Грушею я познайомився після прочитання його докладної публікації документа Федора Коріатовича з 1391 р. для Гринька на Сокилець. Одне знайомство у Варшаві переросло у плідне спілкування, що триває й донині. Київський колега Борис Черкас завжди приязно ставився до моїх спроб підійти до розгляду ранньої подільської історії зі Сходу. Він був першим читачем та критиком частини цього тексту, де йдеться про татар.

Тетяні Вілкул я вдячний за запрошення викласти свої ідеї на семінарі в Інституті історії НАН України, де під час виступу та дискусії з учасниками мені вдалося уточнити і краще сформулювати кілька дослідницьких гіпотез. В'ячеслав Григор'єв як неодмінний секретар Українського історичного журналу був першим вдумливим читачем фрагментів цього видання, і його коментарі та зауваження були важливими для мене. Олег Однороженко своїм запитанням про три подільські хоругви в битві під Грюнвальдом спровокував у мене вибух, який проявився спочатку в малюванні умовних мап на стіні в посольстві Республіки Польща восени 2016 р. Ці ідеї, що з'явилися завдяки запитанню Олега, втілилися в сюжеті про те, чому ж таки під Грюнвальдом було три подільські хоругви, які історики досить дивно тлумачили в усіх дослідженнях про цю знаменну битву.

Цей проект і ця книжка були неможливі без фінансової та організаційної підтримки *Гарвардського інституту*

українських студій (*HURI*) та його директора — професора Сергія Плохія. Доктор Роман Процик із Фонду катедр українознавства був одним із перших, хто повірив у життєздатність цієї ідеї і всіляко підтримав мене в її реалізації. Керівник проекту *МАРА Digital Atlas of Ukraine (HURI)* Костянтин Бондаренко майстерно зробив електронну карту ідентифікованих і локалізованих топонімів історичного Поділля для сайту проекту *gis.huri.harvard.edu*, без чого ця робота була б виключно локальним українським проектом.

Будь-яке видання не робиться без видавництва. Велика подяка видавництву «Темпора» та його директорці Юлії Олійник за те, що погодилася взяти до свого видавничого портфеля таке нетипове видання як на реалії сучасного українського ринку наукових книжок. Під час роботи мені надзвичайно приємно і комфортно було працювати з редакторкою видання Ольгою Петренко-Цеуновою, чії вдумливі запитання і пропозиції зробили цю книжку кращою. Це вже третя книжка, яку я видав у співпраці з Ольгою у видавництві «Темпора». Електронні карти та інтернет роблять матеріал доступним у всьому світі, але жодна книжка, а особливо на історично-географічну тематику, не може бути видана без паперових карт. Дмитро Вортман, котрий зробив для цієї книжки низку блискучих карт, є тим чудовим майстром, з яким я роблю всі свої видання.

Наостанок велика подяка моїй дружині Юлії Ткачук за терпіння та мотивацію під час роботи над цією книжкою.

Київ, 11 липня 2020 р.

P. S.

Я не є прихильником цього латинського скорочення, адже після того, як ставиш крапку, маєш відпустити свій текст від себе. Причина написати кілька рядків з'явилася одразу після завершення роботи над книжкою і написанням передмови до неї. Верховна Рада України, так, саме вона, 17 липня 2020 р. ухвалила постанову № 807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів». Появі цієї постанови передувала копітка робота з утворення нових територіальних громад (ТГ), моделювання нових районів та їх ліквідації в тій кількості, що існувала донині. Ця постанова змусила мене внести корективи до цієї книжки. Вони полягають у тому, що у «Словнику топонімів», там, де вдалося ідентифікувати той чи той топонім, після його ідентифікації за старим адміністративно-територіальним поділом подається новий. Я свідомо залишаю

старі райони, адже вони ще довгий час будуть функціонувати в поточному житті країни. Принцип подачі нової інформації був максимально простим. Межі областей нова реформа не змінює. Отже, вони не подаються ще раз. Основною новацією було прописати належність населеного пункту до своєї ТГ та нового району. У цій роботі мені несподівано дуже допоміг сайт «Державний реєстр виборців» (dgv.gov.ua). Сподіваюся, що така двоїста ідентифікація стане комусь у пригоді в майбутньому, а також допоможе плавно перейти до нової системи координат.

Київ, 1 жовтня 2020 р.

Список скорочень

ТОПОНІМИ

влкн. вл. — великокнязівська власність
воев. — воєводство
вол. — волость
генер. стар. — генеральне староство
грод. пов. — гродовий повіт
грод. стар. — гродове староство
двор. — дворище
дід. вл. — ділична власність
еп. вл. — єпископська власть, власність
кам'янецького католицького єпископа
з. — замок
замк. пов. — замковий повіт
кор. вл. — королівська власність
л. п. — ліва притока
м. — місто
мон. — монастир
нов. — нове, новозасноване
обл. — область
ТГ — територіальна громада
п. п. — права притока
пов. — повіт
пот. — потік
прис. — присілок
пуст. — пустка
р. — річка
р-н — район
с. — село
сел. — селище
смт — селище міського типу

сс. — села
тер. — територія
ур. — урочище

ОБЛАСТІ, РЕГІОНИ

Він. — Вінницька
Ів.-Фр. — Івано-Франківська
Київ. — Київська
Львів. — Львівська
Мик. — Миколаївська
Одес. — Одеська
Поділ. — Поділля, Подільська, Подільське
Терн. — Тернопільська
Хм. — Хмельницька
Черк. — Черкаська

РАЙОНИ

Балт. — Балтський Одеської обл.
Бар. — Барський Вінницької обл.
Білоцерк. — Білоцерківський Київської обл.
Біляїв. — Біляївський Одеської обл.
Борщ. — Борщівський Тернопільської обл.
Буч. — Бучацький Тернопільської обл.
Він. — Вінницький.
Віньк. — Віньковецький Хмельницької обл.
Возн. — Вознесенський Миколаївської обл.
Володар. — Володарський Київської обл.
Волоч. — Волочиський Хмельницької обл.
Гайсин. — Гайсинський Вінницької обл.
Город. — Городоцький Хмельницької обл.
Гусят. — Гусятинський Тернопільської обл.
Деражн. — Деражнянський Хмельницької обл.
Дун. — Дунаєвецький Хмельницької обл.
Жмер. — Жмеринський Вінницької обл.
Заліщ. — Заліщицький Тернопільської обл.
Звен. — Звенигородський Черкаської обл.
Ів.-Фр. — Івано-Франківський Івано-Франківської обл.
Іллін. — Іллінецький Вінницької обл.
Калин. — Калинівський Вінницької обл.
Катерин. — Катеринопільський Черкаської обл.

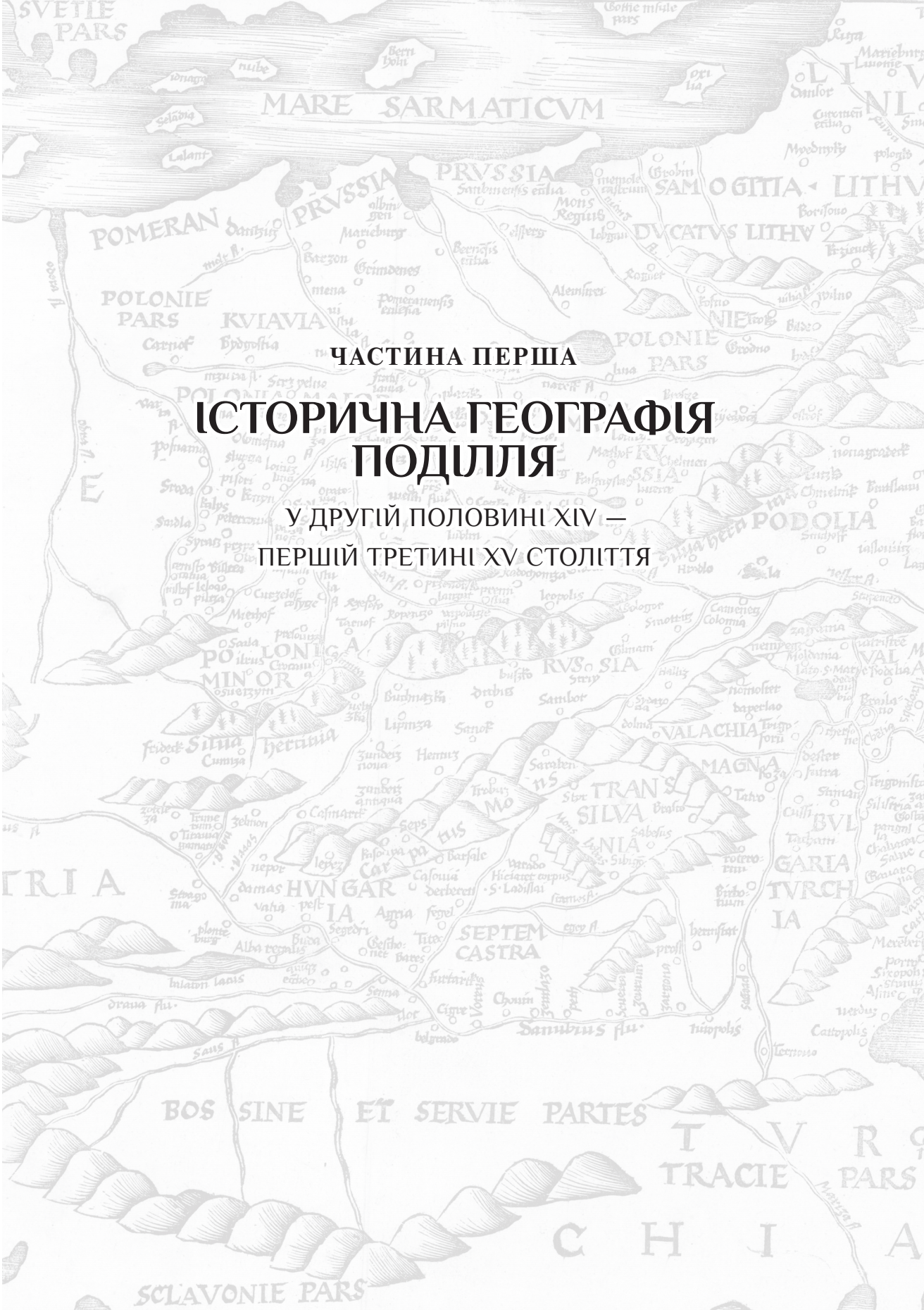
К.-П. — Кам'янець-Подільський Хмельницької обл.
Криж. — Крижопільський Вінницької обл.
Летич. — Летичівський Хмельницької обл.
Липов. — Липовецький Вінницької обл.
Літин. — Літинський Вінницької обл.
Львів. — Львівський Львівської обл.
Любаш. — Любашівський Одеської обл.
Монастирищ. — Монастирищенський Черкаської обл.
М.-П. — Могилів-Подільський Вінницької обл.
Муров. — Мурованокуриловецький Вінницької обл.
Немир. — Немирівський Вінницької обл.
Новоуш. — Новоушицький Хмельницької обл.
Одес. — Одеський.
Оратів. — Оратівський Вінницької обл.
Поділ. — Подільський Одеської обл.
Погреб. — Погребищенський Вінницької обл.
Рогат. — Рогатинський Івано-Франківської обл.
Старосин. — Старосинявський Хмельницької обл.
Терн. — Тернопільський Тернопільської обл.
Тиврів. — Тиврівський Вінницької обл.
Тисмен. — Тисменицький Івано-Франківської обл.
Тулч. — Тульчинський Вінницької обл.
Уман. — Уманський Черкаської обл.
Хм. — Хмельницький.
Хмільн. — Хмільницький Вінницької обл.
Чемер. — Чемеровецький Хмельницької обл.
Чечельн. — Чечельницький Вінницької обл.
Чортк. — Чортківський Тернопільської обл.
Шарг. — Шаргородський Вінницької обл.
Шпол. — Шполянський Черкаської обл.
Ямп. — Ямпільський Вінницької обл.
Ярм. — Ярмолинецький Хмельницької обл.

ДЖЕРЕЛА, ЛІТЕРАТУРА ТА ДОКУМЕНТИ

АЗР — Акты, относящиеся к истории Западной России
арк. — аркуш
АЮЗР — Архив Юго-Западной России
дод. — додаток
док. — документ
ЗНТШ — Записки наукового товариства
імені Тараса Шевченка
магд. прав. — магдебурське право

оп. — опис
 ориг. — оригінал, оригінальний
 прим. — примітка
 р. — рік
 спр. — справа
 ст. — століття
 т. — том
 трансліт. — транслітерація
 ф. — фонд
 ЦДІАК України — Центральний державний історичний архів України, м. Київ
 ЦДІАЛ України — Центральний державний історичний архів України, м. Львів
 ч. — часть, частина

AGAD — Archiwum Główne akt Dawnych
 AGZ — Akta grodzkie i ziemskie
 AS — Archiwum Sanguszków
 AZ — Archiwum Zamoyskich
 BCzart. — Biblioteka Czartoryskich
 Bona Regalia — Bona Regalia Onerata in Terris Russiae etc.
 Lustratio 1469
 CE — Codex epistolaris saeculi decimi quinti
 CV — Codex epistolaris Vitoldi
 cz. — część
 dz. — dział
 ed. — edited
 k. — karta
 KDM — Kodeks dyplomatyczny Małopolski
 KDMK — Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa
 LM — Lietuvos Metrika
 MK — Metryka Koronna
 MRPS — Matricularum Regni Poloniae summaria
 No., no. — номер видання
 p. — pagina (лат.), puslapis (лит.)
 przyr. — przypis
 s. — strona
 SPPP — Starodawnego prawa polskiego pomniki
 sygn. — sygnatura
 t. — tom
 tzw. ML. — Tak zwana Metryka Litewska
 v. — verso
 vol. — volumen = том, том
 ZDM — Zbiór dokumentów Małopolskich.

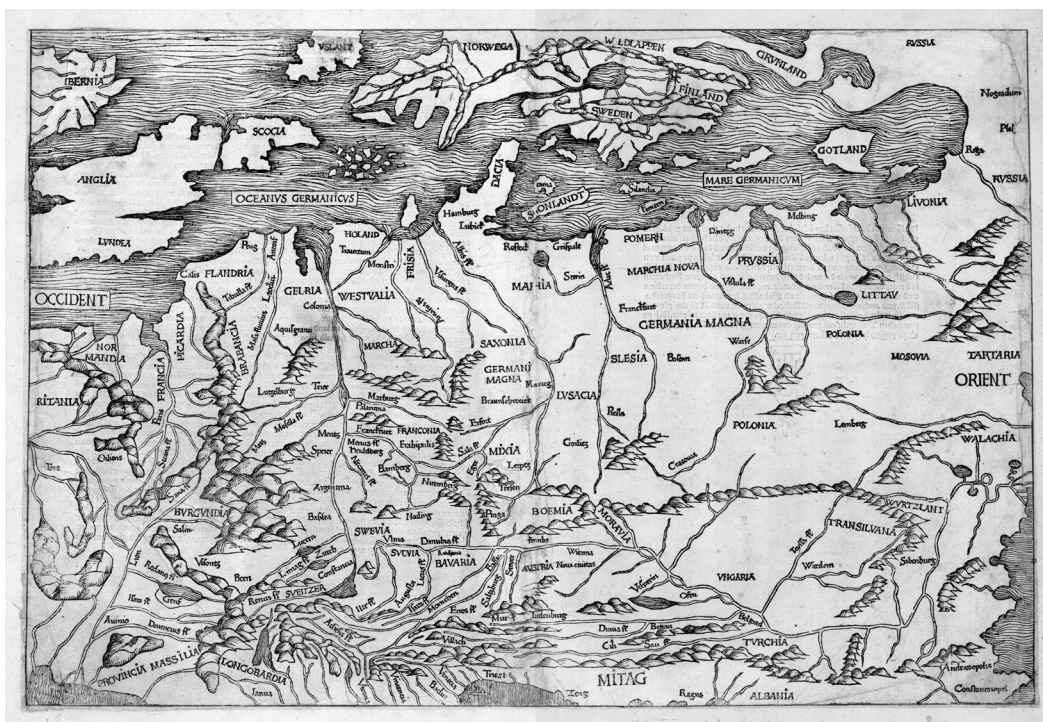
ЧАСТИНА ПЕРША
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ
ПОДІЛЛЯ

У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV —
ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XV СТОЛІТТЯ

1.1. Формування території Поділля від середини XIV століття

Поява нового регіону, та ще й на території, де ніколи не було удільного князівства, відбулася в результаті прагнення Великого князівства Литовського розширити свій вплив у південно-західному напрямку в середині XIV ст. Ця версія походить із Заходу, і її легітимізують боротьба з татарами та припущення, що литовці стали центром збирання руських земель. А що відбувалося з протилежного боку? Зі Сходу, або ж на сході тодішньої Європи? Для умовного Заходу, мабуть, годі було й шукати кращого моменту для поширення своєї влади на землі в межиріччі Дністра та Дніпра. Останній сплеск активності Золотої Орди в цьому регіоні, що припав на середину, або й на першу половину XIV ст., змінився на тривалу боротьбу за владу у степовій імперії. Ослаблення Орди збіглося в часі з поширенням чорної смерті — чуми, що значно послабила демографічно та економічно її володіння у Східній Європі, перед тим як піти далі на Захід. Якщо спробувати описати ситуацію простими словами, то Захід хотів прийти, але боявся, Схід хотів залишитись, але вже не міг, тому Північ, тобто Литва, прийшла і змогла утвердитися на цій території, що згодом отримала свою назву.

Про які землі йтиметься в цій книжці й чому про них варто розповісти так детально? Мова піде про територію, що простягалася від Кам'янця на Заході й до Черкас на Сході, від Меджибожа на Півночі та майже до узбережжя Чорного моря на Півдні. Хоча з останньою межею варто бути обережними. Адже нова та спірна територія, та ще й у XIV ст., важко вкладається у стійкі кордони. У цій частині Європейського континенту кордони були мінливими та доволі умовними аж до кінця XVIII ст. Хоча один або навіть два кордони все ж будуть стійкими — це Дністер, що відділятиме новий регіон від майбутнього Молдавського князівства, та Дніпро на Сході. Дві головні річки українських земель стали крайніми межами цього простору. Ця величезна територія, через яку проходили кілька значних шляхів, що сполучали узбережжя Чорного моря та Крим із Центральною

Мапа Європи. Друк: Hartmann Schedel. *Liber chronicarum* [...]. Nürnberg, 1493

Європою, є героїнею цієї оповіді. Її поступове проявлення в історичних джерелах — літописах, хроніках, документах на володіння землею — покаже головні центри та шляхи сполучення чималого історичного регіону на великому кордоні, де в той час завершувалася Європа. Йдеться про Поділля. Новий регіон на українських землях.

* * *

Поділля завдячує своєю назвою двом частинам — префіксові *по-* та кореню *-діл-/-дол-*, котрі разом утворюють слово, яким цей регіон позначали від середини XIV ст. Це просте мовознавче пояснення його походження. Тогочасною руською мовою в оригінальних документах назва регіону часто йде в поєднанні зі словом «земля»: *Подольскоу земли* (1375)¹, *Подольскоу земли* (1391)²,

¹ Володимир Розов, *Українські грамоти*, vol. 1: *XIV в. і перша половина XV в.* (Київ, 1928), № 10, 20.

² Аляксандр Груша, “Невядомая грамота Фёдара Карыятовича за 1391 г.,” *Беларускі гістарычны агляд* 8, no. 1/2 (2001): 130.

Подолскои з(е)мли (1401)¹ або просто *оу Подолыи* (1429)². Латиномовні документи використовували кальку з руської — *terra Podolie* (1395)³, а німецькомовні — *Podolien* (1375)⁴, (1385)⁵.

Спроби пояснення етимології цього слова мовознавцями та істориками здебільшого обмежувалися констатацією того, що йдеться про територію нижче за течією р. Дністер від одного з історичних центрів — Галича, тому й *дол/діл* у корені назви. Тобто землі, розташовані нижче за течією р. Дністер від Галича⁶. Для посилення цієї версії використовувалася попередня назва регіону — *Пониззя*, що теж має префікс *по-* та корінь *-низ-*, котрий є синонімом *-дол-/-діл-*. Сама назва *Пониззя* кілька разів згадується в Галицько-Волинському літописі упродовж першої половини XIII ст. Вперше вона фіксується у 1228 р., у контексті перемовин князів Данила Романовича з Мстиславом Мстиславовичем, де останній обіцяв йому *Пониззя*⁷. Наступного разу — вже в 1240 р., коли після взяття Києва монголами Доброслав Судич⁸ узяв Бакоту та «все *Понизье* приа. без княжа повеления»⁹.

Загалом усі згадки про *Пониззя* в літописі пов'язані з його головним містом — Бакотою. Таке маркування дає змогу

¹ Сергей Полехов, *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века* (Москва: Индрик, 2015), № 1, 512.

² Розов, *Українські грамоти*, № 61, 112.

³ *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, ed. Antoni Prochaska (Kraków: Akademia Umiejętności, 1882), № 115, 38; *Zbiór dokumentów Małopolskich*, eds. Irena Sułkowska-Kuraś and Stanisław Kuraś, vol. 6: *Dokumenty króla Władysława Jagiełły z lat 1386–1417* (Wrocław: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1974), № 1843, 466–68.

⁴ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, vol. 1: *1257–1506*, ed. Franciszek Piekosiński (Kraków: Akademia Umiejętności, 1879), № 47, 57.

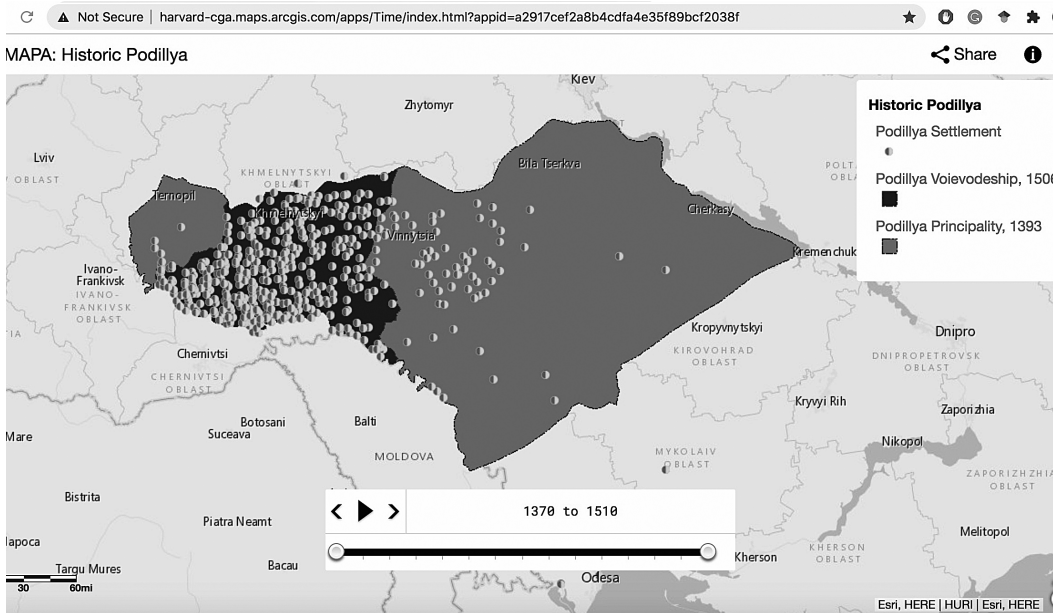
⁵ *Ibid.*, № 60, 74.

⁶ Варто зазначити, що в цей час, імовірно, відбулася міграція міста Галича з того місця, де тепер розташоване с. Крилос, на берег р. Дністер, де тепер розташоване м. Галич.

⁷ *Полное собрание русских летописей*, vol. 2: *Ипатьевская летопись*, 2nd edition, ed. Алексей Шахматов (Санкт-Петербург, 1908), 572; *Kronika halicko-wołyńska (kronika Romanowiczów)*, eds. Dariusz Dąbrowski, Adrian Jusupović, in *Pomniki dziejowe Polski*. Seria 2, vol. 16. (Kraków–Warszawa: Akademia Umiejętności — Instytut historii PAN, 2017), 242.

⁸ Детальна біографія Доброслава Судича див.: Adrian Jusupović, *Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (1205–1269)*. *Studium prozopograficzne* (Kraków: Avalon, 2013), 128–134.

⁹ *ПСРЛ*, vol. 2, 789.

Зображення електронної карти ідентифікованих подільських топонімів на сайті проєту MAPA Гарвардського інституту українських студій (HURI)

Назви топонімів (ліси, урочища, поля та ін.)

Ці топоніми передані наближено до первісної форми написання. На жаль, не існує можливості, з огляду на використану джерельну базу «Словника» (див. вище), виявити, а тим більше з'ясувати сучасний варіант вимови та написання тих або тих топонімів. У порівнянні з іншими топонімами, зокрема гідронімами, їхня кількість є надто великою (див. детальніше § 1.5). Це завдання вимагало би багатьох років праці та великого колективу, що провадив би польові дослідження з мікротопонімії історичного Поділля.

Назви гідронімів (річки, струмки, потоки, стави та ін.)

Гідроніми належать до тих об'єктів, що практично не змінюють свої первісні назви. Практично всі гідроніми Поділля не перейменовувалися. Незначні зміни в написанні перших згадок та тих усталених варіантів, які використовуються й сьогодні, представлено в кожному з випадків. Вище вже зазначалося, що кілька подільських річок мають більш ніж одну назву. На жаль, хронологія «Словника» обмежується виключно пізнім Середньовіччям, до 1506 р. включно, і тому в ньому не представлені всі варіанти назв гідронімів у XVI–XVIII ст., до часу картографування й остаточного усталення їхніх назв на географічних картах імперії. Окремо варто зазначити зміну назви однієї з найбільших подільських

Вид на долину р. Стрипа у с. Підзамочок. Фото 2006 р. Віталій Михайловський

річок — Богу, який за примхою російських імперських картографів став Південним Бугом.

Назви шляхів сполучення (дороги)

Дороги, або шляхи, найменше представлені в подільських джерелах пізнього Середньовіччя. І це не може не вплинути на нашу обізнаність про шляхи комунікації. Тому тут, як і у випадку з хоронімами та гідронімами, використано сучасне звучання власних назв шляхів сполучення. Важко уявити собі іншу форму назви, ніж **Чорний шлях**, для найбільш знаного гостинця на українських землях у XV—XVIII ст. Так само немає іншого варіанта для представлення *via Skalensi*, ніж **Скальська дорога**, до того ж вона у транслітерованому варіанті з руської мови зазначена як — *Skalsko droga* (див. «Словник»).

* * *

Ця книжка складається з двох частин. Перша частина присвячена історичній географії Поділля у другій половині XIV — першій третині XV ст., аналізу подільських топонімів та принципам укладання «Словника». Друга частина — це «Словник топонімів Поділля у другій половині XIV — початку XVI століття». У додатках подано переліки ідентифікованих топонімів (історична назва — сучасна назва, сучасна назва — історична назва), карти

ідентифікованих топонімів та гідронімів. Із цією книжкою безпосередньо пов'язана електронна карта у форматі GIS, що розміщена на сайті проекту MAPA Digital Atlas of Ukraine Гарвардського інституту українських студій (Harvard Ukrainian Research Institute) gis.huri.harvard.edu у частині Історичний атлас (Historical Atlas) проект Історичне Поділля (The Historic Podillya Project). Список використаних джерел, ілюстрацій, перелік ідентифікованих топонімів, а також іменний та географічний покажчики доповнюють це видання.

ЧАСТИНА ДРУГА

СЛОВНИК ТОПОНІМІВ ІСТОРИЧНОГО ПОДИЛЛЯ

(СЕРЕДИНА XIV — ПОЧАТОК XVI СТОЛІТТЯ)

А

АГДАШОВ (*Agdaschow* 1448¹, *Agdaschow* 1469²) пуст., кор. вл., біля устя р. Серебря (flumine *Serebria et uscze tenedam*). 1448 — Кам'янецький пов. Тепер с. Серебря М.-П. р-ну Він. обл.; Могилів-Подільської ТГ → **СРЕБРНА**.

АНДЕРКИ (*Anderky* 1386–1394, 1469³) с. (*villa*). Тепер не існує.

АНДРОВЦІ (*Androwcze* 1493⁴) с.

АРКАДІЙОВЦІ (*Arcadyowcze* 1493⁵) с. Тепер с. Аркадіївці Хм. р-ну Хм. обл.; Лісовогринівецької ТГ Хм. р-ну.

Б

БАБШИНЦІ (*Bapschyncze* 1493⁶) с. Ймовірно, тепер с. Бабшин К.-П. р-ну Хм. обл.; Жванецької ТГ К.-П. р-ну.

БАБШИНЦІ ВИЩІ (*Babschincze Superiorem* 1469⁷) с., кор. вл., вище за течією на р. Збруч (*superiorem in Szbrucz*).

¹ *Архив Юго-Западной России*, ч. 8, vol. 2, *Материалы для истории местного управления в связи с историей сословной организации. Акты Барского староства XVII–XVIII в.*, ed. Михаил Грушевский (Киев, 1894), № 7 (дод.), 334. Трансліт. з 1564 р.

² “*Vona Regalia Onerata in Terris Russiae etc. Lustratio 1469*,” in *Źródła dziejowe*, ed. Aleksander Jabłonowski, vol. 18, cz. 1, *Zimie ruskie. Ruś Czerwona* (Warszawa, 1902), 51. Трансліт. з 1469 р.

³ “*Vona Regalia*,” 56. Трансліт. з 1469 р. Датування: Janusz Kurtyka, “*Repertorium podolskie. Dokumenty do 1430 roku*,” in Janusz Kurtyka, *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*, ed. Maciej Wilamowski (Kraków: Societas Vistulana), № 22, 338, на підставі пояснення у люстрації — «документу на вічність князя Федора Коріатовича» (*literam perpetuam ducis Fyodor Curyathowicz*).

⁴ *АЮЗР*, ч. 8, vol. 2, № 9 (дод.), 341. Ориг. док.

⁵ *АЮЗР*, ч. 8, vol. 2, № 9 (дод.), 342. Ориг. док.

⁶ *АЮЗР*, ч. 8, vol. 2, № 9 (дод.), 335. Ориг. док.

⁷ “*Vona Regalia*,” 47. Трансліт. з 1469 р.

1469 — Кам'янецький пов. Тепер с. Криків¹ Чемер. р-ну Хм. обл.; Чемеровецької ТГ К.-П. р-ну.

БАБШИНЦІ НИЖЧІ (*Inferiorem Babschincze* 1469²) с., кор. вл. (*vil-lam inferiorem Babschincze*). 1469 — Кам'янецький пов. Тепер с. Шидлівці³ Чемер. р-ну Хм. обл.; Чемеровецької ТГ К.-П. р-ну.

БАГАТОГО ЯКУША ДВОРИЩЕ (*Bogatego Iacuscha dworziszcze* 1404⁴, *Bogathego Iakussa dworziszcze* 1404⁵, *Bogatego Jacussa Dworcze* 1440⁶) дворище, дід. вл. 1440 — Смотрицький пов. (приналежне до с. Зінковче). Тепер не існує.

БАГОВИЦЯ (*do vszcia Bahawicze* 1374⁷) р., л. п. р. Дністер (басейн Чорного моря).

БАГОВИЦЯ (*Bahawicza, Bachauicza* 1439⁸, *Bahawicze* 1469⁹) с., кор. вл. 1439 — Кам'янецький пов. Тепер с. Баговиця К.-П. р-ну Хм. обл.; Слобідко-Кульчіївської ТГ К.-П. р-ну.

БАГРИНОВЦІ (*Bahrynowcze* 1493¹⁰, *Bahrinowcze, Bahrÿnowcze* 1496¹¹) с., кор. вл. 1496 — Летичівський пов. Тепер с. Багринівці Літин. р-ну Він. обл.; Літинської ТГ Він. р-ну.

¹ Микола Крикун, “Кількість і структура поселень Подільського воєводства,” in Микола Кирикун, *Подільське воєводство у XV–XVIII століттях* (Львів, 2011), 217.

² “Vona Regalia,” 47. Трансліт. з 1469 р.

³ Крикун, “Кількість і структура поселень Подільського воєводства,” 236.

⁴ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, vol. 4, 1386–1450, ed. Franciszek Piekosiniński, (Kraków: Akademia Umiejętności, 1905), № 1079, 89. Трансліт. з 1580 р.

⁵ *АЮЗР*, ч. 8, vol. 2, № 1 (дод.), 327. Трансліт. з 1564 р.

⁶ *Zbiór dokumentów małopolskich*, vol. 8, *Dokumenty z lat 1435–1450. Uzupelnienie: dokumenty z lat 1286–1442*, ed. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1975), № 2251, 76. Трансліт. з 1564 р.

⁷ Михайло Грушевський, “Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. Серія перша (ч. 1–80) (1361–1530),” in Михайло Грушевський, *Твори у 50 томах*, vol. 7, *Історичні студії та розвідки (1900–1906)* (Львів: Світ, 2005), № 2, 144. Трансліт. з 1564 р.

⁸ *ZDM*, vol. 8, № 2202, 32. Трансліт. з 1564 р.

⁹ “Vona Regalia,” 52. Трансліт. з 1469 р.

¹⁰ *АЮЗР*, ч. 8, vol. 2, № 9 (дод.), 338. Ориг. док.

¹¹ Archiwum Główne akt Dawnych, Tak zwana Metryka Litewska, Dział IV B, sygn. 17 “*Kopie dokumentów rewizji województw podolskiego i bełskiego z 1564 roku*,” k. 125–125 v. Трансліт. з 1564 р.

SUMMARY

The book *History, Language, Geography: Toponyms of Medieval Podillya* describes all known to date mentions of Podolian toponyms starting from the middle of the 14th century through the beginning of the 16th century. It consists of two parts and annexes.

The first part is the study that reconstructs the formation of the territory of Podillya, a new region in Ukrainian lands that stretched from Terebovlia in the west to Cherkasy in the east, in the 2nd half of the 14th century. It includes all regional centers of historical Podillya at the time that served as founding clusters for this vast territory between the Dniester river in the southeast and the Dnieper river in the east, the upper Southern Buh and Ros in the north, all the way down to the boundaries of a forest-steppe and steppe geographical zones. A special attention is paid to the territories governed by ‘Tartar tsars’ in the middle and the second half of the 14th century, as well as to a triple partition of the region at that time. The book puts forward a hypothesis that this triple partition shaped the perception of this region in the first quarter of the 15th century.

The book analyzes all Podolian toponyms disaggregated by their kinds (choronyms, hydronyms, roads) and functions (town, castle, village, barren, monastery, forest, field etc). The closing of the first part includes the description of sources, which constitute the basis of the study, principles of transliteration, and structure of the dictionary.

The second part of the book is the dictionary of toponyms itself. It includes proper names from both published and non-published sources.

For the ease of use, the annexes list all the identified toponyms based on the following principle: the first annex includes historical names followed by their contemporary equivalents; the second one lists contemporary names followed by their historical equivalents. The descriptions of the identified toponyms refer to the two kinds of modern day administrative and territorial structure of Ukraine: the first one that had been in place till July 2020 and the second one that reflects the changes brought by the latest administrative territorial reform with revised boundaries of raions and territorial communities. References, works cited, personal and geographical indexes close the book.

Михайловський Віталій
**ІСТОРІЯ, МОВА, ГЕОГРАФІЯ:
топоніми середньовічного Поділля**

Редакторка *Ольга Петренко-Цеунова*
Коректорка *Леся Марченко*
Дизайн, верстка *Марія Шмуратко*
Карти *Дмитро Вортман*

Підписано до друку 03.03.21. Формат 70x100 ¹/₁₆
Умовн.-друк. арк. 25,75. Обл.-вид. арк. 27,88.
Папір офсетний. Гарнітура Newton.
Друк офсетний. Наклад 2000.
Замовлення №

ТОВ «ТЕМПОРА»

**TEMP
PORA**

01030, Київ, вул. Богдана Хмельницького, 32, оф. 4
Тел./факс: (044) 234-46-40, e-mail: tempora@ukr.net
www.tempora.com.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК, № 2406 від 13.01.2006

ТОВ «Друкарня “Бізнесполіграф”»

02094, Київ, вул. Віскозна, 8,
Тел./факс: (044) 503-00-45

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК № 2715 від 07.12.2006 р.